

รายงานการวิจัย : เรื่องการปฏิรูปการเรียนรู้ ตามแนวพุทธศาสตร์

โดย ผศ.ดร. ธีรยุทธ พึ่งเกียรติ*

หลักการและเหตุผล

ประวัติศาสตร์ความเป็นมาของชนชาติไทยเนื่องมาด้วยกันกับความเป็นมาของพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะนับตั้งแต่สมัยก่อนที่ชนชาติไทยมีประวัติศาสตร์อันชัดเจน ชาวไทยก็ได้นับถือพระพุทธศาสนาต่อเนื่องตลอดมา จนกล่าวได้ว่าประวัติศาสตร์ของประเทศไทยเป็นประวัติศาสตร์ของชนชาติที่นับถือพระพุทธศาสนาในด้านวัฒนธรรมก็เช่นเดียวกัน วิถีชีวิตของคนไทยได้ประสานกลมกลืนกับหลักความเชื่อและหลักปฏิบัติในพระพุทธศาสนามาเป็นระยะเวลาอันยาวนาน วัดเป็นศูนย์กลางการศึกษาของสังคมไทย เป็นแหล่งคำสั่งสอนฝึกอบรมกิจกรรมใหญ่ที่มีความสำคัญของรัฐที่ดี ของชุมชนที่ดี จะมีส่วนประกอบสำคัญ ด้วยพระพุทธศาสนาเป็นพิธีการเพื่อยืนยันความสำคัญและเสริมคุณค่าทางจิตใจ สภาพดังกล่าวนี้ได้ดำเนินมาเป็นระยะเวลาอันยาวนาน จนฝังลึกในจิตใจของคนไทยและวิถีชีวิตของชาวไทย กลายเป็นเรื่องหล่อหลอมกลั่นกรองจิตใจและนิสัยใจคอพื้นฐานของคนไทยให้มีลักษณะเฉพาะตนที่เรียกว่า “เอกลักษณ์ของสังคมไทย”

* ผศ.ดร.ธีรยุทธ พึ่งเกียรติ. ผู้ช่วยอธิการบดีฝ่ายกิจการทั่วไป นายกสมาคมศิษย์เก่า มจร. ผู้จัดการโรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

สถาบันพระพุทธศาสนากับการศึกษาได้มีความเกี่ยวเนื่องกันมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน แต่เดิมวัดเป็นศูนย์กลางการศึกษาของบุตรหลานขุนนางและราษฎรทั่วไป โดยมีพระภิกษุเป็นครูสอนและจัดการศึกษา ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงมีพระราชประสงค์ที่จะบำรุงการศึกษาที่สืบทอดมาแต่เดิม ทรงประสงค์ให้พระสงฆ์ได้ศึกษาเล่าเรียน ทั้งทางปริยัติธรรมและวิชาการทางโลกควบคู่กันไป ทรงมีพระบรมราชโองการประกาศพระราชบัญญัติลักษณะการปกครองคณะสงฆ์โดยมีบทบัญญัติให้พระผู้เป็นเจ้าอาวาส มีหน้าที่ในการให้การศึกษาแก่กุลบุตร ซึ่งทำให้วัดกับบ้านมีความสัมพันธ์เป็นอันดี วัดจึงเป็นศูนย์กลางการดำเนินงานเผยแผ่พระพุทธศาสนา ให้การศึกษาแก่ชุมชน ดำรงรักษาวัฒนธรรมประเพณีอันดีงาม แม้ผู้ที่เข้ามาบวชเรียนเมื่อได้รับการศึกษาอบรมดีแล้ว เมื่อกลับออกไปก็จะเป็นพลเมืองที่ดี เป็นกำลังสำคัญของประเทศชาติ มีความสามารถมีส่วนร่วมและพัฒนาสังคมให้เจริญมั่นคงต่อไป ฉะนั้นการศึกษาของคณะสงฆ์ถือได้ว่าเป็นปัจจัยสำคัญที่สุดต่อความเจริญของสถาบันพระพุทธศาสนาและสถาบันชาติ เพราะหากพระสงฆ์มีการศึกษาดี มีภูมิธรรม มีภูมิปัญญาสูง ย่อมจะสามารถช่วยเหลือค้ำชูสังคมไทยให้รุ่งเรือง โดยวัดเป็นแหล่งเรียนรู้ ให้การศึกษา อบรม พัฒนา และเป็นที่พึ่งแก่ชุมชน

ถึงกระนั้นก็ตามเมื่อกระบวนการจัดการศึกษาที่มีการปรับเปลี่ยนกันครั้งใหญ่ ตั้งแต่ช่วงริเริ่มดำเนินการ “แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ” ตามกรอบคำแนะนำทางวิชาการและเทคโนโลยีของผู้เชี่ยวชาญจากต่างประเทศ เมื่อต้นปีพุทธศักราช ๒๕๐๐ ได้ส่งผลกระทบต่อจารีตดั้งเดิมที่ให้ความสำคัญต่อบทบาทของสถาบันพระพุทธศาสนาในการดำเนินกระบวนการศึกษาทั่วไป กล่าวคือทำให้ขอบเขตเนื้อหาสำหรับการจัดการศึกษา โดยสถาบันพระพุทธศาสนาในสังคมไทย แคบลง เพื่อขยายพื้นที่และเนื้อหาการศึกษา “สมัยใหม่” ให้แก่กระบวนการจัดการศึกษาแบบทางการ (Formal Education) โดยองค์การภาครัฐ (วรพล พรหมิกบุตร, ๒๕๔๕ : ๑) ซึ่งสังคมไทยได้พัฒนาไปอย่างรวดเร็วในทุกด้านในช่วงห้าศตวรรษ

ที่ผ่านมา แต่เมื่อพิจารณาในเชิงความยั่งยืน กลับพบว่าเรายังขาดความสมดุลภายในสังคม ยังมีปัญหาสำคัญที่ต้องดูแลแก้ไข บางเรื่องอยู่ในภาวะวิกฤต เนื่องมาจากสาเหตุที่เกิดจากสภาพในสังคมของเราเองและจากการคล้อยตามกระแสโลกาภิวัตน์ของโลก

สังคมไทยได้ดำเนินมาถึงจุดที่ต้องทบทวนตนเองอีกครั้งหนึ่ง จากการประเมินสังคมไทยขององค์กรต่าง ๆ ทั้งภายในประเทศและต่างประเทศ มีบทสรุปตรงกัน อย่างหนึ่งคือความล้มเหลวทางการศึกษา ทำให้ประเทศไทยต้องหันมาทบทวนเรื่องการจัดการศึกษาจนนำมาสู่การปฏิรูปการศึกษาด้วยบทบัญญัติแห่งรัฐธรรมนูญ พุทธศักราช ๒๕๔๐ และพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๔๒ ซึ่งได้หันมาทบทวนบทบาทของสถาบันศาสนาในการจัดการศึกษาอีกครั้งหนึ่ง

รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๔๐ มาตรา ๗๓ ได้บัญญัติไว้ว่า “รัฐต้องให้ความสำคัญและคุ้มครองพระพุทธศาสนา.....สนับสนุนการนำหลักธรรมทางศาสนามาใช้เพื่อเสริมสร้างคุณธรรมและพัฒนาคุณภาพชีวิต” นอกจากนี้แล้วพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๔๒ ก็ได้ให้ความสำคัญต่อสถาบันศาสนาเป็นอย่างยิ่ง

การปฏิรูปการศึกษา ได้เริ่มมีมาในอดีตถึงปัจจุบัน มีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงระบบการเรียนการสอนด้วยวิธีต่าง ๆ กันตลอดเวลา ซึ่งถือว่าการศึกษาคงต้องมีการพัฒนาควบคู่กันไปอย่างไม่มีความหยุดยั้งต่อความสำคัญและที่มาของปัญหา เนื่องจากปัญหาในสภาพการณ์ปัจจุบันนี้ไม่สอดคล้องต่อการพัฒนากระบวนการการเรียนรู้ พฤติกรรมการเรียนรู้ สื่อการเรียนรู้ไม่เอื้ออำนวยและไม่ได้ส่งเสริมการเรียนรู้ต่อการจัดการศึกษาในระดับประถมศึกษา มัธยมศึกษา และระดับอุดมศึกษาเท่าที่ควร เพราะรัฐบาลได้มองเห็นว่าเยาวชนของชาติจะมีการพัฒนาขึ้นได้นั้น มีความจำเป็น ต้องมีการพัฒนาการเรียนจากแบบเก่าสู่การเรียนแบบใหม่ อีกทั้งเพื่อให้การเรียนรู้ดำเนินไปด้วยดีและให้สอดคล้องกับนโยบายของรัฐบาลในการปฏิรูปการศึกษา จึงจำเป็นที่จะดำเนินงานวิจัยในหัวข้อดังกล่าว โดยมีการศึกษาสาระสำคัญเกี่ยวกับเรียนรู้ที่ผู้เรียนเป็นสำคัญตามหมวด ๔ แนวการจัดการศึกษาในมาตรา ๒๒ ถึง มาตรา ๓๐ และจากทฤษฎีไตรสิกขาและอริยสัจสี่ของพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) ตลอดถึงทฤษฎีการเรียนรู้ตามแนวพุทธศาสตร์ของ ศ.สุมน อมรวิวัฒน์

การศึกษาและพัฒนาถือว่าเป็นหัวใจที่สำคัญในการวัดและเป็นตัวชี้ว่าสังคมไทยและประเทศชาติจะมีความเข้มแข็งมากน้อยเพียงใด จุดสำคัญที่สามารถตรวจสอบและสามารถมองเห็นภาพได้ในด้านการพัฒนา ซึ่งหลายครั้งเมื่อกล่าวถึงการพัฒนาประเทศมักจะเป็นการกล่าวถึงการแข่งขันทางด้านเศรษฐกิจ แต่ความเป็นจริงแล้วในเป้าหมายของการพัฒนาไม่ใช่ความเข้มแข็งทางด้านเศรษฐกิจอย่างเดียว แต่เป็นความเข้มแข็งที่สะท้อนผ่านออกมาในมิติอื่น ๆ ไม่ว่าจะเป็นทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง ซึ่งต้องอาศัยการสร้างฐานปัญญาให้เกิดความเข้มแข็งและเกิดการปฏิรูปการเรียนรู้อย่างแท้จริง จากปัจจัยพื้นฐานของสังคมซึ่งเป็นสิ่งสำคัญที่สุดก็คือ คนว่าจะมีร่างกายจิตใจ สติปัญญา คุณธรรมและจริยธรรมซึ่งเป็นพื้นฐานที่ดีของการอยู่ร่วมกันอย่างสันติ ซึ่งรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยพุทธศักราช ๒๕๔๐ หมวด ๕ ได้วางแนวนโยบายพื้นฐานแห่งรัฐ ศาสนาไว้ในมาตรา ๗๓ คือ รัฐต้องให้ความอุปถัมภ์ และคุ้มครองพระพุทธศาสนา และศาสนาอื่น ๆ ส่งเสริมความเข้าใจอันดี และความสามานฉันท์ระหว่าง ศาสนิกชนของทุกศาสนารวมทั้งสนับสนุนการนำหลักธรรมมาใช้เพื่อเสริมสร้างคุณธรรมจริยธรรม และพัฒนาคุณภาพชีวิต ส่วนมาตรา ๘๑ รัฐต้องจัดการศึกษาอบรมและสนับสนุนให้เอกชนจัดการศึกษาอบรมให้เกิดความรู้คู่คุณธรรม จัดให้มีกฎหมายเกี่ยวกับการศึกษาแห่งชาติส่งผลให้มีการประกาศใช้พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๔๒ โดยมีจุดมุ่งหมายและหลักการเพื่อการจัดการศึกษาที่ต้องเป็นไปเพื่อพัฒนาคนไทยให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ทั้งร่างกาย จิตใจ สติปัญญา ความรู้ และคุณธรรม มีจริยธรรมและวัฒนธรรมในการดำเนินชีวิต สามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้อย่างมีความสุข

พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๔๒ เป็นกฎหมายที่เกี่ยวกับการศึกษาของประเทศไทยฉบับแรกที่ก้าวทันกับอารยประเทศในสหัสวรรษใหม่ โดยมีจุดมุ่งหมายดังนี้คือ การจัดการศึกษาเป็นไปเพื่อพัฒนาคนไทยให้เป็นมนุษย์สมบูรณ์ทั้งร่างกาย จิตใจ สติปัญญา ความรู้และคุณธรรม มีจริยธรรมและวัฒนธรรมในการดำรงชีวิต สามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้อย่างมีความสุข โดยในกระบวนการเรียนรู้ต้องมุ่งปลูกฝังจิตสำนึกที่ถูกต้องเกี่ยวกับการเมืองการปกครองในระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข รู้จักรักษาและส่งเสริมสิทธิหน้าที่

เสรีภาพ เศรษฐกิจพอเพียง ความเสมอภาค และศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ มีความภาคภูมิใจในความเป็นไทย รู้จักรักษาผลประโยชน์ของส่วนรวมและของประเทศชาติ ส่งเสริมศาสนา ศิลปวัฒนธรรมของชาติ การกีฬา ภูมิปัญญาท้องถิ่น ภูมิปัญญาไทย และความรู้อันเป็นสากล การอนุรักษ์ ทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม มีความสามารถในการประกอบอาชีพ รู้จักพึ่งพาตนเอง มีความริเริ่มสร้างสรรค์ ใฝ่รู้ และเรียนรู้ด้วยตนเองอย่างต่อเนื่อง

จากการประกาศพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๔๒ ทำให้เกิดกระแสการตื่นตัวครั้งใหญ่แก่ผู้ที่เกี่ยวข้องในการจัดการศึกษาของประเทศไทย เพื่อให้เกิดการปฏิรูปการศึกษาของชาติ ซึ่งการจัดการในแนวทางการปฏิรูปการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ อันเป็นหัวใจของการปฏิรูปการศึกษาซึ่งมุ่งเน้นการจัดการศึกษาให้เกิดความรู้คู่คุณธรรม เพื่อทำให้เกิดการพัฒนาลักษณะคนไทยที่พึงปรารถนา คือเป็นคนดี คนเก่ง และมีความสุข อันเป็นผลสัมฤทธิ์ของการเรียนรู้ของผู้เรียน แต่การจัดการศึกษาที่ผ่านมามักจะมุ่งเน้นที่องค์ประกอบภายนอก เช่น วิธีการเรียน การสอน ผู้สอนหรือครูผู้มีอำนาจในชั้นเรียน กระบวนการการเรียนรู้ที่น่าเบื่อหน่าย ยึดหลักสูตรเป็นเกณฑ์ ยึดเนื้อหาสาระทั้งหมด การสอบและคะแนนสอบเป็นตัวตัดสินความสำเร็จ **มีกิจกรรมที่น่าเบื่อ นักเรียนเรียนไม่รู้เรื่อง ไม่สนุก นักเรียนทุกคนนั่งเงียบ ครูพูดอยู่คนเดียว สอนไม่สร้างสรรค์ ขาดกระบวนการใฝ่รู้ ใฝ่คิด ทำรายงานทั้งปี** ทำให้นักเรียนทุกคนเกิดความเครียด และขาดความสุขในการศึกษาเรียนรู้ โรงเรียนไม่สร้างบรรยากาศ และสภาพแวดล้อมเอื้อประโยชน์ต่อการเรียนรู้ เป็นอาณาเขตที่ขาดความสัมพันธ์กับชุมชนและสังคมภายนอก อันเป็นแหล่งการเรียนรู้ที่ช่วยสร้างบรรยากาศทางปัญญา ครอบครัวและชุมชนขาดโอกาสในการร่วมคิดร่วมสร้างกระบวนการเรียนรู้ กระบวนการเรียนการสอนที่เต็มไปด้วยความจำเจ และขาดการฝึกคิด ฝึกปฏิบัติและการสร้างเสริมอุปนิสัย โดยมุ่งเน้นการท่องจำ ขาดการคิดแนววิทยาศาสตร์และขาดการปลูกฝังความคิดในความภาคภูมิใจวิถีแห่งศิลปวัฒนธรรมแห่งภูมิปัญญาของชุมชนและชนชาติ และในระบบโรงเรียนขาดการอบรมบ่มนิสัยในการบ่มเพาะคุณธรรมจริยธรรมและสุนทรียภาพ ที่มุ่งมั่นพากเพียรให้รู้งาน เป็นผู้ยืนหยัดอยู่บนความสุจริตทั้งกายและจิตใจ

ความพยายามสร้างระบบการศึกษาทั้งระบบให้เอื้อประโยชน์ในการสร้างบุคลากรที่ผ่านเข้าสู่กระบวนการการเรียนรู้ หรือการจัดการเรียนการสอนที่ทำให้ผู้เรียนเป็นคนดี คนเก่ง คนมีความสุข หรือที่เรียกว่า การปฏิรูปการเรียนรู้ แต่เท่าที่ดำเนินการมาหลายปี ยังประสบปัญหาอยู่มาก ทั้งนี้ เพราะยังขาดการนำผู้เรียนเข้าสู่ระบบการเรียนรู้ เพื่อให้เป็นคนดี คนเก่ง คนมีความสุข โดยเฉพาะคนดี คนมีความสุขนั้น จะต้องอาศัยกระบวนการทางด้านพุทธศาสนา ซึ่งจะทำให้ผู้เรียนเป็นคนดี คนมีความสุข การจะทำให้คนเก่งในสังคมช่วยสร้างสรรค์สังคมให้เกิดประโยชน์สุข และเกิดความมั่นคงแก่ประเทศชาติ ซึ่งการศึกษาจะต้องดำเนินการจัดการอย่างเป็นระบบให้แก่เยาวชนของชาติ ให้มีรากฐานการเรียนรู้ที่ตั้งอยู่บนหลักธรรมและคุณธรรม นั่นคือการจัดการปฏิรูปการเรียนรู้ตามแนวพุทธศาสตร์ ในระดับประถม และระดับมัธยมศึกษา ซึ่งเป็นรากฐานสำคัญให้เยาวชนของชาติมีความเข้มแข็งอยู่บนพื้นฐานของคุณธรรมความดี มีความสุขสันติภาพตามแนวทางแห่งพุทธธรรม และเป็นพื้นฐานของการเป็นคนเก่ง ที่มีความมุ่งมั่นพากเพียรให้บรรลุความสำเร็จ อันเป็นการพัฒนาสร้างผู้เรียนหรือนักเรียนอันเป็นเยาวชนของชาติให้เป็นคนดี คนเก่ง คนมีความสุข ตามวิถีทางแห่งพุทธ ซึ่งจะต้องอาศัยการปฏิรูปการศึกษาตามแนวพุทธศาสตร์

ดังนั้นการปฏิรูปการเรียนรู้ตามแนวพุทธศาสตร์จึงมีความสำคัญ ต่อสถานศึกษาและบุคลากรที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาในระบบทั้งระดับประถมศึกษา มัธยมศึกษา และอุดมศึกษา เพื่อเน้นการปฏิรูปการเรียนรู้ที่ผู้เรียนสำคัญที่สุด ผู้เรียนควรได้รับการส่งเสริมศักยภาพตามความถนัดของตน สถานศึกษาจึงต้องระดมทรัพยากรบุคคลที่มีความรู้ ความเข้าใจในการปฏิรูปการเรียนรู้ตามแนวพุทธศาสตร์ให้พวกเขามีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา โดยนำประสบการณ์ ความรอบรู้ ความชำนาญ ความเข้าใจในหลักธรรม เพื่อประโยชน์ทางการศึกษาในด้านการจัดการเรียน การสอน และการบริหารทางการศึกษาอย่างถูกต้องตามแนวพุทธศาสตร์ เพื่อประโยชน์สุขของสังคมและความมั่นคงของประเทศ เมื่อเยาวชนของชาติตั้งมั่นอยู่บนหลักธรรมที่มีการพัฒนาแล้ว การศึกษาในปัจจุบันนี้มีนโยบายที่ชัดเจนที่จะต้องมีการปรับปรุง

กระบวนการการเรียนรู้กันอยู่ตลอดเวลา เพื่อความก้าวหน้าและรู้เท่าทันต่อเหตุการณ์
ความเปลี่ยนแปลงของกระแสโลกกันอยู่เสมอ เพื่อให้การศึกษาพัฒนาทันต่อความ
เปลี่ยนแปลงของประเทศชาติ

ทฤษฎีและกรอบแนวคิด

๑. **ทฤษฎีการเรียนรู้** เป็นกรอบแนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับการเรียนรู้ของ
นักศึกษาตะวันตก โดยจะนำมาใช้ในฐานะเป็นกรอบของการศึกษาวิเคราะห์ หรือ
ในฐานะเป็นเครื่องมือของการวิจัยในครั้งนี้ เช่น ทฤษฎีการเรียนรู้ของ ปาฟ ลอฟ

๒. **ทฤษฎีการเรียนการสอนคือหลักการสำคัญ** ของการเรียนการสอนตาม
แนวความเชื่อของนักจิตนิยม ย่อมสอดคล้องกันกับทฤษฎีญาณวิทยาของฝ่ายจิตนิยม
ซึ่งได้อธิบายและสรุปเป็นข้อ ๆ ได้ดังนี้

๒.๑ **กระบวนการวิธีการเรียนรู้** คือ กระบวนการการดูดซึมความคิด
(Absorbing Ideas)

๒.๒ **การเรียนรู้ย่อมเกิดขึ้นได้ด้วย** การเลียนแบบอย่างของจิตสมบูรณ์

๒.๓ **การเรียนรู้** คือ การฝึกนิสัย ดังนั้นจำเป็นต้องมีการท่องจำและ
การฝึกหัดทำซ้ำ ๆ (Drill) เพื่อให้เกิดความเคยชินหรือทักษะ

๒.๔ **เชื่อว่า “ความพยายาม” เป็นปัจจัยเหตุของ “ความสนใจ”** การ
ให้นักเรียนทำงานหนักและยาก จึงจำเป็นเพื่อกระตุ้นให้นักเรียนมีความพยายามทำงาน
จนสำเร็จ ความสำเร็จหรือสัมฤทธิ์ผล ย่อมทำให้นักเรียนเกิดความพอใจและสนใจ
มากยิ่งขึ้น

๒.๕ **เชื่อว่า “การเรียนรู้ คือ ผลของการระลึกได้”**

๒.๖ **ทฤษฎีการเรียนรู้การสอนที่สำคัญได้แก่ “ทฤษฎีวิწყิต” (Theory
Of Mental Or Formal Discipline)**

๓. **ทฤษฎีการเรียนรู้ตามแนวพุทธศาสตร์** เป็นทฤษฎีการเรียนรู้ที่พัฒนา มาจากหลักพุทธธรรม โดยนักปราชญ์ชาวพุทธ เช่น ท่านพุทธทาสภิกขุ พระธรรม-ปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) พระพรหมมังคลาจารย์ (หลวงพ่อบัณฑิตญาณันทิกขุ) ดร.สาโรช บัวศรี และศาสตราจารย์ สุมน อมรวิวัฒน์ ซึ่งถือเป็นทฤษฎีหลักที่คณะผู้วิจัย จะนำมาใช้ในการวิจัยครั้งนี้ โดยจะครอบคลุมองค์ประกอบของศึกษาแนวพุทธศาสตร์ ๕ องค์ประกอบ คือ ปรัชญาการศึกษา สารการเรียนรู้ กระบวนการเรียนรู้ การบริหารจัดการ และการประเมินผลการเรียนรู้

ทฤษฎีการเรียนรู้ทางพุทธศาสตร์ที่เด่นชัด

อาทิ กระบวนการการเรียนรู้ตามหลักไตรสิกขา ประกอบด้วย ศีล สมาธิ และปัญญา ทฤษฎีการเรียนรู้ตามหลักอริยสัจ ๔ ได้แก่ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค ซึ่งเป็นกระบวนการตามหลักพระพุทธศาสนา อันนำไปสู่กระบวนการแก้ปัญหาในการ ปรับพฤติกรรม และการพัฒนาการเรียนการสอน และสนองต่อความต้องการ ทางสังคม และเผยแพร่ความรู้ให้แก่สังคมในการนำไปแก้ปัญหาส่วนบุคคล และ สังคมได้ตามทฤษฎีการเรียนรู้ของพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ตามกระบวนการ พัฒนามนุษย์ฝึกรบมโนแนวคิดการแก้ปัญหาด้วยไตรสิกขาและมรรค ๘ หรือตาม ทฤษฎีการสร้างปัญญาด้วยสัมมาทิฐิ มีความคิดเห็นชอบ เห็นตามความเป็นจริง ของชีวิต สัมมาสังกัปปะ การดำริชอบถูกต้องเป็นกลาง, ด้วยศีล ประกอบด้วย สัมมาวาจา พูดด้วยความจริงเกิดประโยชน์ ด้วยสัมมาภังคะ ทำดีและทำชอบ ด้วยสัมมาอาชีวะ มีอาชีพสุจริต, ด้วยสัมมาวายามะ พากเพียรชอบ มีสัมมาสติ กำหนดระลึกชอบมีสัมมาสมาธิ ตั้งจิตมั่น แน่วแน่ผ่องใสและบริสุทธิ์ การปฏิรูป การเรียนรู้จะต้องปฏิรูปผู้สอนซึ่งเป็นผู้กำหนดกระบวนการการเรียนรู้และเป็นผู้นำ กระบวนการการเรียนรู้มาใช้ในการเรียนการสอนตามแนวพุทธ หลักการจัดการศึกษา ซึ่งเป็นกระบวนการจัดการศึกษาที่ส่งเสริมการเรียนรู้ของผู้เรียนให้สามารถพัฒนาได้

ตามธรรมชาติและเต็มตามศักยภาพ สาระการเรียนรู้ที่เน้นความสำคัญทั้งความรู้ คุณธรรม กระบวนการเรียนและบูรณาการตามความเหมาะสมของแต่ละระดับการศึกษา กระบวนการเรียนรู้ที่จัดให้เนื้อหาสาระและกิจกรรมให้สอดคล้องกับความถนัด ความสนใจ และความแตกต่างของผู้เรียน เพื่อฝึกทักษะ กระบวนการคิด การจัดการ การเผชิญและการประยุกต์ใช้ของผู้เรียนให้สามารถป้องกันและแก้ไขปัญหา เมื่อมีการ ปฏิรูปการเรียนรู้ในระบบทุกระดับอย่างสอดคล้อง และเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันอย่างต่อเนื่องย่อมจะทำให้เกิดการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องและยั่งยืนของบุคลากรที่สำเร็จการศึกษา จนกลายเป็นการศึกษาแบบตลอดชีวิต และทำให้คนไทยและสังคมไทยเกิดการเรียนรู้ตลอดชีวิต คณะผู้วิจัยเชื่อมั่นว่า กระบวนการเรียนรู้ตามแนวพุทธศาสตร์ที่วิจัยในครั้งนี้ จะสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในการเรียนการสอนของสถานศึกษา ทั้งระดับประถมศึกษา มัธยมศึกษา และระดับอุดมศึกษา และสนับสนุนการปฏิรูปการศึกษาตามพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๔๒

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งการศึกษา โดยกระบวนการปฏิบัติธรรม ในพระพุทธศาสนาเรียกว่าสิกขา การจัดการศึกษาในพระพุทธศาสนาเป็นระบบเปิด โดยมีจุดเริ่มต้นครั้งแรกมาจากปฐมเทศนาซึ่งธรรมจกกับปวัตตนิสสูตร โปรดบัญญัติคือ เป็นต้นมา กิจกรรมการศึกษาในพระพุทธศาสนาเน้นที่การพัฒนาปัญญาโดยมี ปรโตโฆสะและโยนิโสมนสิการ ซึ่งหมายถึงเสียงจากผู้อื่นคือแหล่งความรู้ที่ได้จากผู้อื่น เช่น ครู อาจารย์ หนังสือ โทรทัศน์ วิทยุ หนังสือพิมพ์ เป็นต้น และการพิจารณา อย่างแยกกาย คือการกลั่นกรอง วิเคราะห์ข้อมูลต่าง ๆ จึงเป็นเสมือนการเรียนรู้ ที่ประกอบด้วยปัจจัยภายนอกและปัจจัยภายใน

ปัญญา คือ ความรอบรู้และรู้สึกช่วยให้เกิดความรู้เท่าและรู้ทันอันทำให้เกิด การป้องกันและแก้ไขปัญหาคือจะเกิดขึ้น การพัฒนาปัญญาให้แก่สังคมไทยจึงต้อง ดำเนินด้วยการปฏิรูปการเรียนรู้และมีการเรียนรู้อย่างตลอดชีวิต อันเป็นเป้าหมายแห่ง สังคมและภาพที่ทุกคนต้องการ ดังพุทธพจน์ที่ว่า “ปัญญาชีวิต ชีวิตมาหา เสถียร”

ปราชญ์ทั้งหลายเรียกชีวิตที่เป็นอยู่ด้วยปัญญาว่าเป็นชีวิตที่ประเสริฐสุด ซึ่งสะท้อนว่า สิ่งดีงามที่มีประโยชน์มีคุณค่าทั้งหลายในสังคมไทยเราได้มีการละทิ้งไปมากมาย แต่กลับไปรับขยะที่มาจากวัฒนธรรมจากแหล่งหลายแหล่งอย่างขาดสติปัญญาโดยไม่รู้ตัว การสร้างสังคมไทยให้เป็นสังคมแห่งการเรียนรู้ (Learning Society) นั้น ต้องทำให้ สังคมมีลักษณะส่งเสริมการเรียนรู้ทั้งภายในห้องเรียนและนอกห้องเรียนโดยอาศัย ข้อมูลข่าวสารจากแหล่งการเรียนรู้ต่าง ๆ อันเป็นจุดแข็งในยุคนี้ ซึ่งเป็นยุคข้อมูล ข่าวสารโดยอาศัยการศึกษาเป็นตัวกระตุ้นให้ผู้คนในสังคมเกิดการใฝ่รู้และอยากเรียนรู้ ตลอดเวลา (พระราชวรมุนี - ประยูร ธมฺมจิตฺโต, ๒๕๔๓ หน้า ๘)

สาระของการศึกษาตามนัยแห่งพระพุทธศาสนา

การศึกษาตามนัยแห่งพระพุทธศาสนามีสาระที่สำคัญครอบคลุมขั้นตอนและ องค์แห่งความรู้แจ้ง ๓ ประการ

๑. **ปริยัติ** เป็นความรู้ที่เกิดจากการฟัง การอ่าน การคิดถึงความหมาย ส่วนประกอบ ความสัมพันธ์ กฎ และกระบวนการแห่งชีวิต เป็น ความเข้าใจในเหตุปัจจัยและผลที่ต่อเนื่องเป็นวัฏจักร อย่างไม่ขาดสาย ดังตัวอย่างที่พระพุทธองค์ได้แสดงไว้ได้แก่ ปฏิจจสมุปบาท อริยสัจ ๔ ชั้น ๕ ไตรลักษณ์ กรรม และมัชฌิมาปฏิปทา เพื่อนำไปสู่การ ปฏิบัติตน ซึ่งการศึกษาในแง่ปริยัติเป็นไปเพื่อสัมมาทิฐิคือความเห็น ที่ถูกต้อง
๒. **ปฏิบัติ** เป็นการศึกษาที่แท้จริง มีองค์ประกอบ ๓ ประการ เรียกว่า ไตรสิกขา ซึ่งเป็นมัชฌิมาปฏิปทา หรืออริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นส่วน ประกอบ คือ
  - ๒.๑ อธิศีลสิกขา คือการฝึกหัดอบรมควบคุมกายและวาจา เพื่อให้ ผู้ศึกษาพูดดี (สัมมาวาจา) ทำการงานดี (สัมมากรรม) และ ดำรงชีวิตด้วยดี (สัมมาอาชีวะ)

๒.๒ อธิจิตตสิกขา คือ การฝึกหัดอบรมให้จิตและความคิดมีความ
แน่วแน่ ตั้งใจและปลอดโปร่ง โดยมีความเพียร (สัมมาวายามะ)
ความระลึกถึง (สัมมาสติ) และจิตที่ตั้งมั่นแน่วแน่ (สัมมาสมาธิ)

๒.๓ อธิปัญญาสิกขา คือ การฝึกอบรมให้เกิดความรู้แจ้ง ซึ่งเป็นความรู้
ระดับสูงที่ประจักษ์ด้วยการฝึกฝนตนเองอย่างแท้จริง จนเกิดความเห็น
ที่ตรงกับสัจจะความจริง (สัมมาทิฐิ) และความดำริหนทางที่ชอบ
(สัมมาสังกัปปะ)

๓. **ปฏิเวธ** เป็นการก้าวไปถึงความเข้าใจและการคิดวิเคราะห์ถึงผลของปรีชา
และปฏิบัติจากสัมมาทิฐิและสัมมาญาณ ซึ่งทำให้ตนเองสามารถ
ยกระดับจิตใจให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์พ้นจากทาสของอวิชชาและกิเลส
หมดปัญหาทั้งปวงสู่การหลุดพ้นอย่างสิ้นเชิง (สัมมาวิมุตติ)

การศึกษาและการฝึกหัดเป็นกระบวนการต่อเนื่อง มีเหตุ ปัจจัย และผล
ที่ผสมผสานกันอย่างสอดคล้อง สมดุล ไปสู่เป้าหมายสูงสุดของมนุษย์ ที่เป็นอิสระ
จากสรรพสิ่ง คือ “อิสรภาพ”

ในระบบการเรียนรู้ตามแนวพุทธศาสตร์ จะต้องอาศัยองค์ประกอบ ๔ ส่วน
คือ **ปัจจัยภายนอก(ปรโตโมสะ)** ซึ่งเป็น**ปัจจัยนำเข้า (Input)** ในการเรียนรู้ของ
ผู้เรียน โดยจะต้องมีการจัดเตรียมของผู้บริหารสถานศึกษา และครูผู้สอนให้กับ
ผู้เรียน ได้แก่ ทัศนคติ บรรยากาศในห้องเรียนและสถานศึกษา แรงจูงใจ บุคลิกภาพ
สาระคำสอน หลักสูตร เป็นต้น **ปัจจัยทางด้านการบวนการ** ที่ดำเนินการโดยผู้สอน
ภายใต้การสนับสนุนของผู้บริหาร และการมีส่วนร่วมของผู้เรียนที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ
ในการเรียนรู้ ซึ่งผู้เรียน ผู้สอน ผู้บริหาร และผู้ที่เกี่ยวข้องอื่น ๆ มีส่วนในการ
ดำเนินการตามกระบวนการเรียนรู้ ทั้งนี้กระบวนการเรียนรู้ตามแนวพุทธศาสตร์ก็คือ
ไตรสิกขา ซึ่งเป็นการฝึกหัดอบรมผู้เรียนให้เกิดเรียนรู้ด้วยองค์ประกอบ ๓ ประการ
คือ การฝึกอบรมด้านกาย วาจา หรือ คีล (อธิศีลสิกขา) การฝึกอบรมด้านจิตใจ

และความคิดให้มีความแน่วแน่หรือสมาธิ (อธิจิตตสิกขา) และการฝึกอบรมด้านความรู้ทำให้เกิดประจักษ์ในการฝึกฝนตนเองจนเกิดความเห็นตรงกับความจริง และทางที่ชอบหรือปัญญา (อธิปัญญาสิกขา) กระบวนการเรียนรู้ทุกฝ่ายมีส่วนร่วมในการดำเนินการอันเป็นกระบวนการที่เน้นตัวผู้เรียนเป็นสำคัญอันเป็นกระบวนการ (Process) ในการเรียนการสอนซึ่งเป็นองค์ประกอบที่ทำให้ผู้เรียนบรรลุผลตามเป้าหมาย คือ ความรู้ที่ออกงอกในตัวผู้เรียน **ปัจจัยทางด้านผู้เรียน** (เสขบุคคล) อันเป็นผลหรือผลิต (Output) ที่เกิดจากการนำผู้เรียนเข้าสู่กระบวนการเรียนรู้อันมีปัจจัยภายนอกเข้ามาใช้ในการเรียนการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ ซึ่งจะทำให้เกิดผลที่เป็นบุคคลอันพึงปรารถนาของสังคม ผู้ปกครอง ครู สถาบันการศึกษา และตัวผู้เรียนเอง คือการเป็นคนดี เป็นคนที่ดีดำเนินชีวิตอย่างมีคุณภาพ สร้างประโยชน์แก่ตนเองและผู้อื่นตามกำลังความสามารถของตน คนเก่งเป็นคนที่มีความสามารถของตน คนเก่งเป็นคนที่มีความสามารถสูงในการดำเนินชีวิต สร้างผลงานให้เกิดขึ้นเป็นที่ยอมรับของสังคม ของคนที่ใช้ผลงานของตน คนมีความสุขเป็นคนที่มีความสุขทั้งร่างกายและจิตใจ สามารถมีชีวิตอยู่ตามอัตภาพที่ไม่สร้างความเดือดร้อนแก่ตนเองและผู้อื่น โดยชีวิตที่ตนเองดำเนินอยู่อย่างมีความสุข ทั้งนี้องค์ประกอบสำคัญในการดำเนินการในระบบการเรียนรู้ตามแนวพุทธศาสตร์จะต้องดำเนินการในทุกส่วน โดยมีการคิดพิจารณาโดยแยกคายอย่างมีเหตุมีผลขึ้นในจิตใจหรือที่เรียกว่าคิดแบบ**โยนิโสมนสิการ** ซึ่งเป็น**ปัจจัยภายใน** ทั้งนี้เพราะปัจจัยภายนอกและกระบวนการเรียนรู้จะต้องมี**โยนิโสมนสิการ**เข้าไปใช้ในการทำให้เกิดความรู้ความเข้าใจออกงอกขึ้นในจิตใจของผู้เรียนและได้รับการฝึกฝนและทำการฝึกฝนตนเองให้เกิด**เสขบุคคล** หรือผู้เรียนที่พึงประสงค์ ซึ่งการเป็นผู้เรียนที่พึงประสงค์จะต้องเกิดขึ้นภายในจิตใจของผู้เรียนนั้น จนเป็นคนดี คนเก่ง คนมีความสุขจึงถือว่าเป็นการเรียนรู้ในระบบการเรียนรู้ตามแนวพุทธศาสตร์

ระบบการเรียนรู้ตามแนวพุทธศาสตร์ในสถานศึกษา จะต้องจัดเตรียมปัจจัยภายนอก หรือที่เรียกว่าปรโตโฆสะ กระบวนการการเรียนรู้หรือไตรสิกขา และกำหนดเป้าหมายนโยบายที่ให้ได้ผู้เรียนที่พึงประสงค์ โดยผู้บริหารของสถานศึกษา ครู อาจารย์

ผู้สอนในห้องเรียนหรือผู้ให้คำปรึกษาต่าง ๆ และผู้เรียน ทั้งนี้ผู้บริหารจะต้องเป็นผู้กำหนดนโยบายในปัจจุบันนอกที่เอื้อประโยชน์ต่อการเรียนการสอนหรือการเรียนรู้ด้วยตนเอง กำหนดนโยบายกระบวนการเรียนรู้ที่กำหนดให้ผู้เรียนเป็นสำคัญในการสร้างการฝึกฝนผู้เรียนให้เกิดการพิจารณาโดยแยกตามเหตุตามผลอย่างถูกวิธี พร้อมทั้งการสร้างแรงจูงใจให้ผู้เรียนมีความเลื่อมใสศรัทธา อยากที่จะเรียนรู้ควบคู่ไปกับกระบวนการเรียนรู้ตามแนวทางไตรสิกขา เพื่อให้ผู้เรียนบรรลุสู่การเป็นผู้เรียนที่พึงประสงค์ คือ เป็นคนดี มีศีลธรรม คนเก่ง สามารถนำความรู้ไปใช้ประโยชน์ทั้งการศึกษาเพื่อการประกอบอาชีพที่สุจริต และการเป็นคนดีมีความสุข ดำรงตนอย่างมีความสุขตามอัตภาพ โดยผู้บริหารจะต้องจัดการเพื่อให้เกิดผลในทางการปฏิบัติที่ทำให้การเรียนการสอนทั้งในระบบและนอกระบบหรือตามอัธยาศัยของผู้เรียนเป็นไปตามนโยบายและเป้าหมายที่กำหนดไว้

สำหรับผู้สอนซึ่งเป็น ครู อาจารย์ที่ทำการสอนหรือให้คำปรึกษาชี้แนะแก่นักเรียน - นักศึกษาทั้งในชั้นเรียนและนอกชั้นเรียนในสถานที่ที่เอื้อประโยชน์แก่ผู้เรียนที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ จะต้องจัดเตรียมปัจจัยภายนอกต่าง ๆ ให้มีความพร้อมและเหมาะสมกับผู้เรียน โดยเฉพาะการทำตัวที่เป็นกัลยาณมิตรต่อผู้เรียน ทำให้ผู้เรียนเกิดความเชื่อมั่นและมีความมุ่งมั่นที่จะเรียน ตั้งใจศึกษาเล่าเรียนจนบรรลุเป้าหมายวางแผนและจัดเตรียมกระบวนการเรียนรู้ไตรสิกขาให้เกิดประโยชน์แก่ผู้เรียนทำให้ผู้เรียนสามารถน้อมนำมาคิดพิจารณาโดยแยก คัดคิดวิเคราะห์ฝึกการให้เหตุผลด้วยความมุ่งมั่น ตั้งใจ อันเป็นการนำ **หลักธรรมโยนิโสมนสิการ** ไปใช้ในระหว่างการเรียนการสอนซึ่งทำให้เกิดการฝึกหัด ฝึกฝนจนเกิดความรู้ขึ้นในตัวผู้เรียน จนทำให้ผู้เรียนกลายเป็นผู้เรียนที่พึงประสงค์ คือ สำเร็จออกไปเป็นคนเก่ง ดี มีสุข เป็นประโยชน์ต่อสังคม ประเทศชาติ และศาสนา

ทั้งนี้ผู้เรียนเองจะต้องมีการเตรียมหรือเตรียมพร้อมตัวเองให้เกิดความพร้อมด้วย เช่นเดียวกัน เพราะกระบวนการเรียนรู้ผู้เรียนจะต้องมีส่วนร่วมในการเตรียม

ปัจจัยภายนอกที่เอื้อประโยชน์ต่อการเรียนการสอน และบรรยากาศในการเรียนรู้ ตามที่ตนเองต้องการด้วย รวมทั้งผู้เรียนจะต้องเตรียมตนเองให้พร้อมที่จะร่วมในการ เรียนรู้อยู่เสมอ โดยการศึกษาค้นคว้าด้วยตนเองจากแหล่งการเรียนรู้ต่าง ๆ การจัด เตรียมความพร้อมของผู้เรียน และการมีส่วนร่วมในการจัดเตรียมปัจจัยภายนอก จะต้องวางระบบดำเนินการที่ทำให้เกิดการกระตุ้นผู้เรียนให้อยากที่จะเรียนรู้ ส่งเสริม บรรยากาศในการเรียนรู้ และการวางแผนการที่ทำให้ผู้เรียนเกิดความสนใจที่จะเรียนรู้ ซึ่งการส่งเสริมการเรียนรู้และการเตรียมความพร้อมให้ผู้เรียนเกิดความกระตือรือร้น ที่จะเรียนรู้เป็นบทบาทหน้าที่ของผู้บริหารและ ครู อาจารย์ รวมทั้งบุคลากรอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องในสถานศึกษา หากทำได้สำเร็จจะทำให้ผู้เรียนมีความพร้อมและสนใจ ที่จะเรียนรู้อยู่ตลอดเวลา ซึ่งจะทำให้กระบวนการเรียนของผู้เรียนที่มีโยนิโสมนสิการ ในการเรียนรู้ ย่อมจะทำให้ผู้เรียนที่พึงประสงค์ตามแนวทางการเรียนรู้ตามแบบ พุทธศาสตร์ คือ เป็นคนดีมีศีลธรรม เป็นคนเก่งสามารถนำความรู้ไปประยุกต์ใช้ ให้เกิดประโยชน์ทั้งต่อตนเองและผู้อื่น เป็นคนมีความสุข สามารถอยู่ร่วมกับคนอื่น และเผชิญกับปัญหาอุปสรรคได้ด้วยปัญญา ดำรงตนอยู่เสมอกับฐานะและอัตภาพที่ตนมี

กล่าวโดยสรุป การจัดกิจกรรมการเรียนการสอนควรดำเนินการเพื่อประโยชน์ แก่ผู้เรียนอย่างแท้จริง โดยมุ่งพัฒนาความเจริญทุกด้านให้แก่ผู้เรียนระดับประถมศึกษา มัธยมศึกษา และอุดมศึกษา เราให้ผู้เรียนได้แสดงหาความรู้ วิธีการแก้ปัญหา ด้วยตนเองและจัดโดยมีบรรยากาศที่รื่นรมย์สนุกสนาน ตลอดจนจัดให้เหมาะสมกับวัย ความสามารถ ความสนใจของผู้เรียน ด้วยเหตุผลดังกล่าวข้างต้น “การปฏิรูปการ เรียนรู้ตามแนวพุทธศาสตร์” จึงมีความสำคัญเป็นอย่างยิ่งในทุกระดับการศึกษา ด้วยเหตุผลที่สำคัญคือ

- คนไทยส่วนใหญ่ ซึ่งเป็นพุทธศาสนิกชนควรมีความรู้ความเข้าใจ และปฏิบัติ ถูกต้องต่อศาสนาที่ตนนับถือ

- คนทุกคนที่อาศัยอยู่ในสังคมไทย ควรเรียนรู้พระพุทธศาสนาในฐานะที่เป็นรากฐานของวัฒนธรรมไทย เป็นสถาบันใหญ่และเป็นสภาพแวดล้อมของสังคมไทย เพื่อดำเนินชีวิตและทำงานหรือทำหน้าที่ที่เป็นส่วนรวมในการพัฒนาสังคมไทยอย่างประสานกลมกลืนและได้ผลดี
- สังคมไทยอาศัยพระพุทธศาสนาเป็นแหล่งคำสอนจริยธรรม และได้ยอมรับระบบจริยธรรมตามหลักพระพุทธศาสนา เป็นมาตรฐานที่ยึดถือตลอดมา คนไทยจึงควรเรียนรู้พุทธจริยธรรม เพื่อนำมาใช้ในการพัฒนาชีวิตพัฒนาสังคมให้บรรลุประโยชน์และสันติสุข

การปฏิรูปการเรียนรู้ตามแนวพุทธศาสตร์จึงมีความสำคัญเป็นอย่างยิ่งที่จะตอบสนองความต้องการของสังคมไทยเพื่อให้อิสอดคล้องกับเจตนารมณ์ของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๔๐ และพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๔๒ ดังนั้นคณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยจึงได้ดำเนินการศึกษาวิจัย **“การปฏิรูปการเรียนรู้ตามแนวพุทธศาสตร์ในระดับประถมศึกษา มัธยมศึกษาและอุดมศึกษา”** ขึ้นเพื่อเป็นข้อมูลในการวางแผนกำหนดนโยบายและดำเนินการจัดการเรียนรู้ตามแนวพุทธศาสตร์ต่อไป

บรรณานุกรม

ผศ.ดร.ชาติชาย พิทักษ์ธนาคม, ผศ.ดร.ธีรยุทธ พึ่งเที่ยร, ดร.วศิน กาญจนวณิชย์กุล และดร.ปรีชา เมธาวัตรภาคย์. **รายงานวิจัย “การระดมทรัพยากรเพื่อการศึกษาของวัดในพระพุทธศาสนา”**. กรุงเทพฯ : สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ, ห้างหุ้นส่วนจำกัด การพิมพ์, ๒๕๔๗.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต). **ปฏิรูปการศึกษาพระพุทธศาสนาจะไปที่ไหน**. กรุงเทพฯ : บริษัทพิมพ์ดีจำกัด, ๒๕๔๔.

วิไล ตั้งจิตสมคิด, รศ. “การศึกษาไทย”. กรุงเทพฯ : โอ.เอส.พรีนติ้ง เฮ้าส์, ๒๕๓๙.

สุมน อมรวิวัฒน์ ศ. “**หลักบูรณาการทางการศึกษาตามนัยแห่งพุทธธรรม**” นนทบุรี, โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, ๒๕๔๔.

เอกสารประกอบการอภิปรายเชิงวิชาการ. “**เรื่องการปฏิรูปการศึกษาตามแนวพุทธศาสตร์**”. ฝ่ายวิชาการ คณะสังคมศาสตร์ : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.